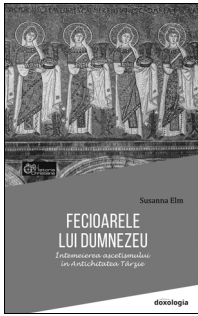

Susanna Elm, *Fecioarele lui Dumnezeu. Întemeierea ascetismului în Antichitatea târzie*, col. *Historia Christiana 7*, traducere de Eva Damian, ediție îngrijită de Gheorghe Ovidiu Sferlea, Editura Doxologia, Iași, 2019, 477 p.

Fecioarele lui Dumnezeu. Întemeierea ascetismului în Antichitatea târzie, cartea pe care o recenzăm în rândurile de față, se impune ca o lucrare de referință în exegeza consacrată ascetismului timpuriu în Antichitatea târzie. Scrisă de o distinsă cercetătoare pe nume Susanna Elm, această remarcabilă carte reprezintă o contribuție fascinantă la înțelegerea fenomenului ascetic, mai ales de tip feminin, în Asia Mică și în Egipt.

Teza centrală a cărții evidențiază faptul că monahismul întrupat în mod exemplar de figurile legendare ale Sfântului Antonie cel Mare, Sfântului Pahomie cel Mare (Egipt) și a Sfântului Vasile cel Mare (Asia Mică) a fost precedat de o serie de practici și modele ascetice de tip urban, deoarece, așa cum sugerează Susanna Elm, asceza înțeleasă ca retragere din lume poate fi practică cu același succes „în mijlocul unui oraș sau în pustie” (p. 34). E un alt fel de a spune că asceza nu implică neapărat *fuga mundi* în sens fizic, deoarece ea poate fi practică în interiorul sau la marginea lumii. Prin urmare, ascetul poate să fie extrem de implicat în activitățile economice sau filantropice din comunitatea sa.

Acest tip de asceză premonahală ne arată cât se poate de clar că ascetismul timpuriu a avut, mai degrabă, originea în spațiile urbane din lumea antică târzie. În genere, atunci când se vorbește despre originile monahismului creștin, exegeza de specialitate ne furnizează un răspuns standard: Sfântul Antonie a fost întemeietorul monahismului anahoretic, iar fondatorul monahismului cenobitic a fost Sfântul Pahomie, locul de origine fiind plasat în Egiptul secolului al IV-lea. Acest răspuns standard, extrem de vehiculat în manualele de specialitate, ne dă impresia că originile fenomenului sunt bine cunoscute, ele putând fi reduse la două persoane și la o singură regiune.

În acest context accentuăm că unul din meritele esențiale ale cărții de față constă în faptul că ea supune această concepție extrem de generală și monolită asupra originilor ascetismului timpuriu

unei ample reevaluări, menite să arunce o lumină nouă asupra acestui fenomen ascetic din Antichitatea târzie, care, în opinia lui Elm, sfidează orice tip de generalizare. În acest sens, distinsa cercetătoare aduce în discuție imensa diversitate de practici și modele ascetice (fecioarele, *monachoi apotaktikoi*, rătăcitorii etc.), în urma cărora figuri legendare ca cele ale Sfântului Antonie, Sfântului Pahomie, Shenoute din Atripe și Sfântului Vasile cel Mare „erau cu mult mai mult *reformatori* decât inovatori” (p. 11).

Și într-adevăr, în Partea I a cărții, consacrată monahismului feminin din Asia Mică, Susanna Elm observă că în această regiune exista o mare diversitate de practici ascetice. De pildă, autoarea ne reamintește că modelul ascetic asumat de Sfântul Vasile cel Mare a fost precedat atât de regimul ascetic al surorii sale Macrina, cât și de asceza fratelui său Naucratius, astfel încât admitem, împreună cu S. Elm, că viața ascetică a Sfântului Vasile „a fost puternic influențată de exemplul lui Naucratius” (p. 107). De altfel, moartea prematură a lui Naucratius pare să fi fost evenimentul central care l-a determinat pe Sfântul Vasile să se consacre unei vieți ascetice, ceea ce înseamnă că „el a preluat ceea ce fratele său părăsise de foarte puțină vreme” (p. 107). De asemenea, când Sfântul Vasile începuse să practice viața ascetică, Macrina practica deja de zece ani o asceză extrem de riguroasă în casa mamei sale, Emilia. Cele două antecedente premonahale ilustrate de Naucratius și Macrina evocă importanța ascezei de tip urban în Antichitatea târzie. Mai exact spus, practicarea ascezei în interiorul lumii, și anume casa familiei Sfântului Vasile a condus în cele din urmă la transformarea acesteia într-o comunitate ascetică: „transformarea familiei restrânse a Macrinei într-o comunitate ascetică s-a făcut în etape succesive, care pot fi văzute ca o desființare treptată a structurii familiei tradiționale și reconstituirea ei pe un fundament duhovnicesc” (p. 123).

De asemenea, un rol decisiv în configurarea mișcării ascetice în Asia Mică l-a jucat Eustațiu de Sevasta. Mai exact spus, eustațienii, monahi extrem de riguroși și austeri, practicau asceza în contextul urban al Anatoliei de azi. Se pare că tocmai această implicare (oarecum apropiată de protomonahismul din Siria și Mesopotamia) a lui Eustațiu în viața urbană l-a atras pe Sfântul Vasile, deoarece era ceva diferit de ceea ce văzuse în marile centre monahale din

Egipt și Palestina, unde asceza era înțeleasă și practică în afara lumii, adică în deșert.

Înțelegem, așadar, că monahismul timpuriu din Asia Mică a fost, în esență, unul mixt și de sorginte urbană, de aceea, potrivit lui Elm, acesta se distinge prin trei mari tendințe: „viața peripatetică a ascetelor și asceților riguroși, care respingeau complet societatea; bărbați și femei care duceau o viață ascetică în cadrul caselor și familiilor lor; în cele din urmă, comunitățile ascetice organizate, așezate, formate din bărbați și femei” (p. 231).

Din această perspectivă, contribuția majoră pe care Sfântul Vasile cel Mare și-a adus-o la dezvoltarea monahismului timpuriu în Asia Mică are în vedere ampla sinteză dintre viața solitară (eremitismul) și trăirea ascetică în mijlocul comunității (cenobitismul). Pe scurt, ascetismul vasilian e un fel de *tertium quid* în care separarea de lume și implicarea în comunitatea mai largă se corelează în mod indisolubil. În acest context, accentuăm faptul că Sfântul Vasile nu a fost nicidecum cel care a inventat viața ascetică comună în Asia Mică, ci, mai degrabă, el ne apare în ipostaza mult mai adecvată de reformator, „primul mare reformator al vieții ascetice în comun” (p. 237).

În Egipt, ca și în Asia Mică, ascetismul feminin a fost extrem de divers, fiindcă întâlnim aici atât fenomenul fecioarelor, care își trăiau asceza în casele sau gospodăriile lor, cât și acele *amme* care s-au retras din lume, trăind o viață extrem de austeră în deșert. De asemenea, tot aici întâlnim acel fenomen al ascezei itinerante ca mod de viață. Toate aceste practici ascetice de tip premonahal i-au determinat pe Sfântul Pahomie cel Mare și Shenoute din Atripe să reacționeze în sensul reintegrării lor în forme monahale mai tradiționale, astfel încât ambii vor întemeia câte o mănăstire de femei, care urmau o rânduială asemănătoare cu cea din mănăstirile de călugări.

Cartea se încheie cu o discuție consacrată relației Sfântului Atanasie cel Mare cu asceții urbani din Alexandria, fără a exclude însă relația sa mediată și indirectă cu Părinții deșertului, în special cu avva Antonie. Se acceptă îndeobște faptul că imaginea episcopului alexandrin cu privire la asceza rurală, așa cum apare aceasta în *Vita Antonii*, a fost construită din perspectiva agendei sale ecleziastice. Pe scurt, Sf. Atanasie a încercat să-și exercite controlul episcopal asupra monahilor urbani (*apotaktikoi*). După cum știm,

în secolul al IV-lea, ascetismul era o mișcare independentă de ierarhia clericală, astfel încât pentru a-i câștiga pe monahi de partea sa în lupta cu arienii, episcopul alexandrin a încercat să-i prezinte pe acești *monachoi apotaktikoi* ca fiind supuși ierarhiei ecleziastice: „agenda lui Atanasie, când căuta să intre în legătură cu mișcarea ascetică egipteană, în special cu marii Părinți ai Pustiei, era dictată de nevoile de acasă, de necesitatea de a obține și păstra susținerea asceților, atât bărbați, cât și femei, în cetatea Alexandriei... Atanasie a fost cu siguranță în contact cu asceții Egiptului. Dar baza principală a susținerii sale ascetice în *koiné* nu se afla la adevărații asceți ai deșertului, precum Pahomie, Amon sau chiar Antonie, ci la *migades*, aceia «care s-au retras din lume», dar, ca și în Asia Mică, au rămas în ea în virtutea vieții lor în orașe și sate...” (p. 397).

Concluzia la care se oprește Susanna Elm are în vedere faptul că ascetismul feminin timpuriu din Asia Mică și Egipt a existat întâi de toate ca fenomen urban modelat pe conceptul de „familie”, astfel încât putem vedea cum multe femei, în dorința de a deveni „fecioare ale lui Dumnezeu”, își încep vocația ascetică trăind în izolare voluntară în cadrul familiei naturale. Atragerea altor membri ai familiei la acest mod de viață a dus la formarea unei gospodării ascetice, care treptat a dobândit statutul de comunitate ascetică, adică de mănăstire. Prin urmare, mănăstirea nu e altceva decât evoluția ulterioară a unui model organizațional și ierarhic derivat dintr-un ascetism practicat odinioară în sânul unei familii mai extinse.

Înțelegem, prin urmare, așa cum sugerează Susanna Elm, că ceea ce a „intrat în istorie ca normativ a fost un ascetism instituționalizat” (p. 409), adică monahismul așa „cum a fost practicat și exemplificat de către personaje fondatoare precum Pahomie, Vasile și Augustin”, care „a devenit idealul normativ și astfel a configurat nu doar percepția istorică, ci, inevitabil, și istoria însăși” (p. 410).

În lumina considerațiilor de mai sus, putem spune că Susanna Elm ne oferă în acest studiu extrem de meticulos o nouă perspectivă, plină de substanță, asupra contribuției pe care ascetismul feminin, în general, și fecioarele, în special, au adus-o la istoria monahismului timpuriu din Antichitatea creștină târzie.

Fără îndoială, cercetarea extrem de scrupuloasă și erudită, notele de subsol, vasta bibliografie și indexul de nume și materii fac din această remarcabilă lucrare un instrument de lucru extrem de

util și binevenit pentru oricine e interesat de înțelegerea adecvată și de profunzime a ascetismului în Antichitatea târzie.

Nu ne rămâne decât să lăudăm inițiativa Editurii Doxologia, în special a D-lui Dragoș Mîrșanu (editor fondator al colecției *Historia Christiana*), a D-lui Gheorghe Ovidiu Sferlea (cel care s-a îngrijit de această apariție editorială), și bineînțeles a D-nei Eva Damian (pentru excelenta traducere a cărții) pentru efortul lor comun de a aduce această remarcabilă lucrare în spațiul teologiei românești, o lucrare care ne oferă un punct de plecare pentru noi investigații cu privire la rolul și influența antecedentelor ascetice de tip premonahal în configurarea ulterioară a monahismului creștin.

Lect. univ. dr. Daniel LEMENI
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Universitatea de Vest din Timișoara